

■ ÖRÖK VARÁZS – TÓTH JÁNOS KINEMATOGRÁFUS

Beavatás a varázslatba

■ STÖHR LÓRÁNT

AZ MMA KIADÓ KÖTETE TÓTH JÁNOS KINEMATOGRÁFUSI ÖRÖKSÉGÉNEK ÉS ÉLET-MŰVÉNEK MÉLTÓ ÖSSZEGRZÉSE.

Tóth János legendás filmoperatőr volt. A személyes mítoszteremtés a nagy szerzők és öntörvényű művészegéniségek sajátja. Tóth nem tudatosan teremtett mítoszt maga körül, ám volt annyira szuverén művész és egyéniség, hogy életművét korán legenda övezze. Közrejátszott ebben a film ipari elvárásaival nehezen összeférhető igényessége, hogy kevés nagyjátékfilmet fényképezett, melyek közül viszont a Makk Károlyval közös munkák, a *Szerelem*, a *Macskajáték* a magyar mozgóképművészet kimagasló jelentőségű alkotásai, nemkülönben az 1960-as években Novák Márkkal és Huszárik Zoltánnal készített kisfilmes etűdjei, az *Elégia*, a *Kedd*, a *Capriccio*, és saját szerzői alkotásai, a *Study*-sorozat, a *Shine*, az *Örökmozi*. E karakteres operatőri-rendezői oeuvre-nek szentelt *Örök varázs* szinte pontosan

két évvel a halála után látott napvilágot. Pintér Judit gondos szerkesztői munkája nyomán a Gelencsér Gábor – tanulmányként megjelölt – terjedelmes monográfiájából és a Tóth publikált interjúiból összeálló kötet az operatőri életműelemzés alapossága terén példátlan (ugyanakkor remélhetőleg példamutató is lesz) a hazai filmtörténetírásban.

Hogyan öntsük szavakba a film kollektív-technikai médiumában alkotó operatőr művészetét? Nos, Tóth esetében segítségünkre siet a szerzőiség koncepciója. Értő elemzője, Zalán Vince a médium technéjének és poézisének elkötelezettsége miatt kinematográfusnak nevezi Tóthot, aki operatőri és rendezői munkáiban visszatérő formai jegyekkel és vizuális megoldásokkal él. Jogosan összpontosít hát a szerzői jegyekre Gelencsér Gábor, a filmpoétika talán legjelesebb hazai képviselője, és elemzi azok mentén kitartó figyelemmel, lényeglátóan Tóth munkáit. Gelencsér elismeréssel támaszkodik az elemzés és az esszéisztikus leírás között mozgó korábbi Tóth-elemzésekre (különösen a nemrég elhunyt kiváló kritikus, Mátyás Győző elemzéséből idéz sokat), ám a kritikák, tanulmányok nyomasztó terjedelmi korlátjai alól felszabadulva analitikusan ragadja meg Tóth művészetét. Egy filmtudós részéről vakmerőség volna megpróbálni leleplezni az operatőri techné titkait, a hogyant, ám az eredményét, a néző számára láthatóra, beállításokra, fényekre, mozgásokra nagy erudícióval hívja fel a figyelmet a szerző. Gelencsér kronologikusan tárgyalja Tóth munkáit, mindenek szentel néhány oldalt, s még a legkonvencionálisabb filmben is felfedez egy-egy eredeti operatőri megoldást.

Figyelmesen emeli ki a korai munkákban a megszokott operatőri eszközök közül az eredetit, a meglepőt, a különös hatásút, majd az időben előrehaladva azonosítja a Tóth érett, szerzői korszakára jellemző operatőri jegyeket. S végül Tóth saját önálló filmjeinek leírásában az első képkockától az utolsóig halad, tárja fel az egyes formai jellemzőket, ahogy fogalmaz, „a szerkezetre, a mindenkori formszervező elvre koncentráltan” elemez, s közben megajánl értelmezéseket, ám nem törekszik azok maradéktalan kiteljesítésére. A kritikus-filmtudós egyik legnagyobb szakmai feladata, hogy ne tulajdonítson az operatőrnek olyan vizuális megoldásokat, amelyek a társalkotók, a rendező, díszlettervező, vágó érdeme, ugyanakkor felismerje a rendező mellett gyakran társalkotóvá előlépő filmfényképészekre jellemző poétikai megoldásokat. Gelencsér éleslátóan mutat rá azokra az eredeti beállításokra, vágási ötletekre, amelyek meggyőző érvelése szerint valószínűsíthetően Tóth teremtőerejét dicsérik. Két fontos állítást, elemzési szempontját húznám alá, az egyik Tóth társművészetekhez való viszonyát, a másik a dokumentumképtől, a filmdokumentumtól történő elmozdulás módzatait illeti – ezek átfogóan segítik megérteni egy egész művészi generáció törekvéseit. Gelencsér ugyanis a poétikai elemzések mellett egyúttal filmtörténetet is ír. Bemutatja Tóth János operatőrré válásának családi hátterét, a filmipari, művészeti kontextust, valamint a szerzői poétika belső összefüggéseire tekintettel világosan tagolja korszakokra, egységekre, sorozatokra Tóth operatőri és rendezői életművét.

A szép kiállítású kötetet számos fekete-fehér werkfotó, intim portré, számos képkocka és színes képmelléklet gazdagítja. A könyv legszebb ajándéka az *Örök mozit* és három kisfilmet tartalmazó DVD. A kötetet Zalán Vince búcsúja, Tóth János temetésén elmondott beszéde zárja. „A látásunk érdekelte – írja – nemcsak az, hogy a világ újabb és újabb vizuális arcát mutassa meg, hanem hogy mi, embertársai meg is lássuk s fedezzük is fel magunknak az újat.” Az *Örök varázs* a Tóth-féle – Zalán kifejezésével élve – „szemtan” tankönyve, amit végigolvasva megtanuljuk felfedezni az újat a vizualitás varázslatában.

MMA KIADÓ, 2021.

